

SÕNALE ALLUV MAAILM

Viivi Luik. Varjuteater. Tallinn: Eesti Keele Sihtasutus, 2010. 309 lk.

Viivi Luik, Hedi Rosma. Ma olen raamat. Tallinn: SE & JS, 2010. 159 lk.

Olen seda raamatut kaua oodanud. Esiteks oli juba kümme aastat teada, et Viivi Luik kirjutab romaani. Teiseks oli elavalt meeles „Seitsmes rahukevad” (1985), luuletaja võimas avang proosas, mis kruvis ootused kõrgele ja töötas võrdväärset järge. Järgnenud „Ajaloo ilu” (1991) oli ju sümboolne, aga mind päriselt ei rahuldanud – temas polnud seda õiget väge. Nüüd siis tuli „Varjuteater” – mitte küll kümneaastase pusi-
mise vili, vaid justkui möödamines sündinud teos – ja sellega on Viivi minu silmis oma lubadused lunastanud. Pealegi on „Varjuteater” „Rahukevadega” otseselt seotud, nende vahel on mitmeid ühenduslülisid, temaatilisi siirdeid ja viiteid, kuigi üks kirjeldab 1950. aastate räsitud Eestimaad ja teine liigub peamiselt sajandivahetuse Euroopa nooblites metropolides, Roomas ja Berliinis. Nii et „Varjuteatrit” võib vabalt võtta kui „Rahukevade” järge alapealkirjaga „Viiskümmend aastat hiljem”.

Kohe pärast romaani nägi ilma-
valgust teinegi, õhem trükis – „Ma olen raamat”, mis mitmel moel täiendab „Varjuteatrit”. See on Viivi Luige kahe-
kõne Hedi Rosmaga, „oma kunagise mina peegelpildiga” ja ühtlasi tegelaskujuga peatükist „Veneetsia mask”, kes osutub taiplikuks vestluskaaslaseks. Raamatunimelist raamatut võiks vaa-

delda iseseisva teosena, kuid keegi ei keela kasutada seda ka „Varjuteatri” seletuskirjana, mida ma edaspidi teen-
gi. „Ma olen raamat” täiendab romaani, nagu täiendavad mõnd filmi režissööri kommentaarid ja monteerimise käigus kõrvale jäänud stseenid DVD-l. Siit leiab pilte ja mõttearendusi, mis romaani ei mahtunud, kuid aitavad autori hoiakuid paremini mõista.

„Varjuteatri” mõtteline telg on Viivi elukestev teekond Rooma. Ja see saab alguse just 1949. aastal, mil toimub „Rahukevade” tegevus. „Rooma pilti, Colosseumi pilti, nägin ma esimest korda elus tänu märtsiküüditamisele. Muidu ei peaks siin seda vana, kulu-
nud, kähisevat ja krigisevat küüditami-
seplaati jälle uuesti peale panema, kui just see poleks minu Rooma-teenkonna algus. Hinnaline ja paks raamat, kus sees oli Rooma Colosseumi pilt, vedeles sellesama pildi kohalt lahti murdununa ühe Eesti talu toapõrandal. Majarahvas oli värskelt kinni võetud ja ära viidud. [...] Ma ei teadnud, mis see on, mis pilt see on. Kuid see pilt nõidus mind, sundis ennast vaatama. Vanajumal oma aujärjel võis näha ühekorraga nii seda kunagist last kui ka seda, kes siin praegu istub ja oma elule kriipsu alla tõmbab” („Varjuteater”, lk 9–10). Et see pole pettepilt, tänase äratundmise projektsioon lapsepõlve, juhuste mängu tõlgendamine ettemääratusena, kinnitab omakorda kirjakoht „Seitsmendast rahukevadest”. 1950. aastal, kui Viivi ema käe kõrval esimest korda linna läheb, tunneb ta: „Olin teel Moskvasse, Tallinnasse, Riiga, Võrru, Türile, Berlii-

ni..." (lk 39).¹ Viljandimaa troostitul karjamaal kangastuvad lapsele kuulsusrikkad suurlinnad. Ja veel midagi enamat: „Sain ka ühtlasi aru, et minu olukord, kuhu ma sündides sattusin, pole kiita. See oli sõjajärgne Eesti, maakaardilt pühitud paik. Porised legendikud, läbipääsmatud teed, viletsus ja vaesus. Ja suur, võimas taevast nagu töötus ja lubadus" („Ma olen raamat", lk 97).

Jõudnud oma rännakul Rooma, tunneb Viivi, et ta on sihile jõudnud. Rooma on talle rohkem kui uhked kulissid, Rooma on sümbol, Igavene Linn, mis kehastab maailma keskpunkti ja kogu tsivilisatsiooni: „Colosseum on nõia-ring, mille seest vana aeg välja ei pääse. Seda võib seal sees peaaegu palja silmaga näha. Seal seest välja vaadates võid sa näha mitte autosid, lennukeid ja teksadega tüdrukuid, vaid iseliikuvaid vankreid, rauast linde ja teise planeedi inimesi. Colosseumis tundub, et tänane päev oli vääramatult lähenemas, oli olemas juba siis, kahe tuhande aasta eest, ja et see päev muigas siis nende tolleaegsete inimeste üle, nii nagu mõni tuleviku päev muigab juba praegu meie üle" („Varjuteater", lk 34).

Viivil vahelduvad pidevalt ajalised plaanid, minevik, olevik ja tulevik on kõik siinsamas. Hetke taga on pidevalt tunda suuremat igavikulist mõõtkava. Astunud Panteoni, valdab Viivit tunne, et ta seisab argipäeva ja igaviku teeristil. Juba „Rahukevade" armetus argipäevas on igavik ja teispoosus piibli-raamatu ja looduse näol alati käeulatuses või vähemalt aimatav. „Vaatasin üles, pidasin taevast silmas, ootas, et taevasse tekiks auk ja sellest paistaks teine maailm" („Seitsmes rahukevade", lk 107). Viiekümnendate alguse talvehämarikus ilmutab Kõigekõrgem Viivile ennast kahe porise poolkülmunud

¹ Tuginen siin väljaandele: V. Luik, Seitsmes rahukevade. Tallinn: Eesti Päeva-leht, 2009.

õuna ja pruuni kõrrekese näol: „Kui ma neid õunu tühjalt seisva küüditatute talu aias jäätunud kulu ja lehtede alt välja kaapisin, siis kaapisin ma oma paljaste punetavate kätega sellest nälja-aja porist Jumalat välja" („Varjuteater", lk 159). See tunne, mis Viivit pidevalt saadab, on *ozeanisches Gefühl*, müstiline osadus kogu maailmaga.

Viivi kirjatöodes on ikka olemas ülevuse mõõde, mis praeguses eesti kirjanduses, isegi luules, peaaegu puudub. Seal laiutab hall argipäev. „Argipäeva siht ja eesmärk on pühadust, aukartust ja imet inimese elust välja süüa, devalveerida, väikseks ja naeruväärseks teha," ütleb Viivi („Ma olen raamat", lk 21), kaitstes püha profaanse tootsemise eest.

Kuid ülevusega üle pakkudes võib lugu kergesti läilaks muutuda. Viivi on sellest ohust teadlik: „Teise äärmusse langedes muutub inimene väga „luulelikeks" ja „pühaks"; räägib ainult „kõrgedel teemadel" ja unustab, et lilled, mida ta nuusutab, on sõnnikuga väetatud. Lühidalt öeldes, kõige NÄGEMISE mõte on näha olemise mõlemat poolt ja need ühendada..." („Ma olen raamat", lk 64).

„Varjuteatris" on esindatud ka see teine pool, elu sõnnik oma täies hiilguses. Nagu „Rahukevades", nii maalib Viivi siingi kirkaid ja detailitäpseid olustikupilte ja esitab värvikaid karaktereid. Mis kõnealuseid teoseid ehk kõige enam lahutab, on erinev tonaalsus. „Rahukevade" rusuv atmosfäär peegeldab Stalini aja surutist, väljaelamata tundeid, mahasalatud sidemeid, äsja-seid veretöid ja vägivalda, mis on kogu aeg õhus ja jõuab intuiitiivselt ka lapse teadvusse. Kuigi äsjasel sajandivahetuselgi olid omad pinged ja ümberringi leidsid aset veretööd ning muud jõledused, on „Varjuteater" siiski tüki maad lähedam ja päikselisem. Raamatute erinev tonaalsus tuleb hästi esile, kui võrrelda kaht kõrvaltegelast, kaht

kana. „Rahukevades” on pruun kana Herodes, kes kargab lapsele selga, võtab tal võileivad käest ja lööb tal sääremarjad veriseks. Ta on nii kuri, et võib arvata, et ta nokib toorest liha ja verist maksa. Ka „Varjuteatris” on üks pruun kana nimega Coco, kuid ta on vagur ja lapsele justkui isa eest. Laps käib teda silitamas ja pihib talle oma muresid. Ning kana laseb oma päikest lapse peale paista.

„Varjuteatris” on teisigi helgeid kujusid, kelle hulgast väärib esiletõstmist Berliinis askeldav võrratu väliseestlasest pastor Atspol. Tema elufilosoofiat iseloomustab tõdemus: „Ma võin ju ise tahta valge liilia olla, aga kui Vanajumal on nõuks võtnud mulle sõnniku osa anda, siis olen ma sõnnik, sest ega ilma sõnnikuta liiliast ka õiget asja ei saa” (lk 265).

Pärast ettekande ärakuulamist ühes Berliini kirjandussalongis ütleb mõjukas kriitik Viivile tähenduslikud sõnad: „Kirjutage ikka sellest, mida te kõige rohkem häbenete. Ärge öelge, et teie midagi ei häbene. Ärge valetage” („Varjuteater”, lk 166).

Teeme ühe vaimuloolise kõrvalepõike. On kaht tüüpi moraali: häbimoraal, mis arvestab avaliku arvamusega, seltskonna heakskiidu ja hukkamõistuga, ning süümoraal, mille mõõdupuuks on tegude väärtus inimese enda silmis. Esimese algeid võib leida juba Homeroselt, tema kangelaste au- ja häbitundest, teise juured omakorda on Vanas Testamendis ja kristlikus monoteismis. Läbi ajaloo kandsid häbimoraali edasi ülikud ja õukond, süümoraali kirik. Salongide häbimoraalist arenes XVIII sajandil kodanlik teisend, mis tegi avalikust arvamusest viimase instantsi – ja nii on see ka tänapäeva demokraatias.² XIX sajandil sai aga valitsevaks kristlik süütunne. Südametunnistuse

² Vt J. Blomstedt, Diderot ja valgustatud süütunne. – J. Blomstedt, Salomets. Tallinn: Vagabund, 2001, lk 140.

nimel astusid Ibsen ja Kierkegaard häbimoraali võltsvagaduse vastu. Hiljem lõi Freud süümoraali ilmaliku variandi, teooria *Superego*’st, Üliminast, interioriseeritud autoriteedist, Teisest, kes peab vaimus Minaga dialoogi.

Südametunnistus, ladina *conscientia*, tähendab ühist, jagatud teadmist. Ristiusus tähendab see ülema ja alama, Jumala ja inimese jagatud teadmist heast ja kurjast. Alles südametunnistus kvalifitseerib inimese suveräänsiks indiviidiks, kes on midagi enam kui loodusnähtus. Süütunne ei ole mõttekonstruktsioon, vaid oma koha otsimine kosmilises korras, eksistentsiaalne akt. See on kõhedus omaenda tegudest, mis on rikkunud maailma harmooniat; äng, mida ei põhjusta mitte seadusest, vaid tabust üleastumine.³ Kultuur tähendabki tabusid.

Viivile on tähtis ainult südametunnistus ja seetõttu on ta itaallaste häbimoraalil põhineva näivusekultuse, *bella figura* naeruvääristamisel „Varjuteatris” nii halastamatu. Kahekõnes deklareerib ta otse: „Ei tule kuulata, mida maailm arvab, vaid tuleb kuulata, mida oma sisetunne ütleb, isegi kui see on risti vastupidine kõigi teiste arvamusega.” Hedi Rosma resümeerib: „Kui oma häbi enam ei häbeneta, ollaksegi vist tõe ja aususele juba sammukese lähemal” (lk 116).

Juba on siin ja seal arutatud, mis asi see „Varjuteater” õigupoolest on. Romaan? Essee? Reisikiri? Kui otsida maailmakirjandusest „Varjuteatrile” analooge, siis tuleb esimesena meelde Curzio Malaparte „Kaputt”. Oma häälestuselt, sõnastuse ekspressiivsusest, karakterite ja stseenide aistitavusest ning teose ülesehituselt sarnaneb „Varjuteater” just nimetatud teosega.

Kuid žanri küsimus on kõrvalise tähtsusega. Ütleme lihtsalt: see on mitmeplaaniline raamat, rikkalik tekst,

³ Vt L. Kołakowski, Religioon. Tallinn: Vagabund, 2004, lk 209.

võib-olla isegi SÕNA. Sellist määratlust toetab ka Viivi ülestunnistus: „See on imelik, et sa räägid siin millestki, mida ma enda juures väga iseäralikul viisil tunnen. Et ma olen raamat. See, mida ma kirjutan, ei ole „looming“, ei ole „tekst“, ei ole „luule“ ja ei ole „proosa“, vaid on MINA. Ja samas see MINA on imelikul viisil ebaisikuline, see on osa maailmast. [---] Ma ise tunnen küll, et ma pole muud, kui inimese kujul ilmunud sõna. KELLE sõna ja MIS sõna, seda pean ma välja selgitama oma eluga” („Ma olen raamat”, lk 35–36).

Võib-olla on „Varjuteater” oma transtendentsete kaemuste ja prohvetlike vannutustega internetipõlvkonnale liiga kange kraam. Nad on orienteeritud moele, trendidele, avalikule arvamusele, s.t häbimoraalile, ja on samas harju-

nud epateeriva ropendamisega – mis võib kõlada paradoksaalselt –, kuid kohuvad tagasi pühaduse ees. Monitoride ja linnatulede kuma on kinni katnud tähistäeva.

Viivi sihiks ei ole kedagi indoktrineerida, ta lihtsalt püüab endas ja maailmas selgust saada. „Minu jaoks on maailm olemas siis, kui ta on sõnastunud” („Ma olen raamat”, lk 58). Lõpuks pole „Varjuteater” üldsegi raskepärane ega tumemeelne teos, nagu eelnevate arutluste põhjal võib tunduda. Otse vastupidi. Elu võrendike loodimise kõrval on „Varjuteatris” palju lustakaid episoode. Nalja saab kõvasti. Sest nagu Viivi isa on öelnud: „Vanajumal on kange naljamees.”

JOEL SANG